

Marek Ławreszuk

Idee mesjańskie w Prawosławiu : mesjanizm w testamencie św. księcia Łazarza

Elpis 15/27, 181-186

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

IDEE MESJAŃSKIE W PRAWOSŁAWIU. MESJANIZM W TESTAMENCIE ŚW. KSIĘCIA ŁAZARZA

THE MESSIANISTIC IDEA IN THE ORTHODOX CHURCH.
MESSIANISM IN THE TESTAMENT OF SAINT PRINCE LAZARUS

KS. MAREK ŁAWRESZUK

UNIwersytet w Białymstoku, XMLAWRESZUK@GMAIL.COM

Słowa kluczowe: idee mesjańskie, Vidovdan, testament księcia Łazarza, kosowski testament, Prawosławie

Keywords: messianistic ideas, Vidovdan, Prince Lazarus's testament, Kosovo testament, Orthodoxy

W historii Kościoła prawosławnego, w dziejach lokalnych wspólnot, pojawiały się idee stanowiące paralele do słów i nauczania Jezusa Chrystusa. Idee te miały różny charakter – indywidualny, związany ze wspólnotą monastyczną, pustelniczą, związaną z szerszą grupą – społecznością wsi czy miast oraz te, które łączyły ewangeliczne nauczanie z losem narodów.

W niniejszym tekście spróbujemy omówić koncepcję idei mesjańskich w Prawosławiu. Przede wszystkim skupimy naszą uwagę na idei związanej z testamentem św. księcia Łazarza. Przedstawiony tekst pozwoli nam zauważyć podobieństwa łączące kosowski testament z ideami mesjańskimi, a także wskaże na znaczące różnice pomiędzy nimi. Pozwoli on zaprezentować kosowski testament w duchu prawosławnej teologii i duchowości.

Na wstępie powinniśmy odpowiedzieć sobie na pytanie, co kryje się pod pojęciem idea mesjańska. Pojęcie to znane jest już w Starym Testamencie. Naród Wybrany – Izraelici, oczekiwali przyjścia zapowiadanego Mesjasza. Określenie to nie było jednak jednoznaczne. Mesjanizm Starego Testamentu był postrzegany trojako – za każdym razem w inny sposób charakteryzowano przyszłego Mesjasza. Pierwszy poziom izraelskiego mesjanizmu, to mesjanizm królewski, który przepowiadał panowanie króla z dynastii Dawida, przywrócenie monarchii i zbawienie ludu¹. W czasie niewoli babilońskiej mesjanizm charakteryzował oczekiwania na szczególnego proroka bądź kapłana. Pojęcie to nie wiąże się już z rodem Dawida, zbawienne posłannictwo Mesjasza przestaje być traktowane na mocy związków dynastycznych, lecz na mocy wyboru dokonanego przez Boga. W Starym Testamencie mesjanizm ten, zwany mesjanizmem prorocko-kapłańskim, uwidacznia się m.in. w Pwt 18, 15 oraz u proroka Izajasza (Iz 61, 1-3). Trzecim poziomem mesjanizmu izraelskiego był mesjanizm

apokaliptyczny związany z tajemniczą postacią Syna Człowieczego (Dn 7, 14).

Mesjanizm Starego Testamentu, w każdym z trzech poziomów, łączył wspólny cel, którym była sakralizacja władzy świeckiej². Oczekiwany Mesjasz miał zbawić, wyzwolić lub podnieść z upadku Naród Wybrany, stąd dominującym w Starym Testamencie wizerunkiem Mesjasza, jest postać narodowego władcy, niosącego polityczną i społeczną niezależność dla swego narodu – postać bohatera i triumfującego zwycięzcy (w ten sposób Mesjasza przedstawiali prorocy mniejsi). Model ten, powszechnie przyjęty, zdominował odmienne ukazanie Mesjasza, zapisane w księdze proroka Izajasza, w której podkreślana jest przede wszystkim odkupieńcza ofiara (Iz 50, 6; 53, 7; 43, 1-3)³.

W Nowym Testamencie, w osobie Jezusa Chrystusa łączą się i realizują te trzy formy starotestamentowego mesjanizmu. Wcielony Syn Boży jest Mesjaszem, zarówno ze względu na pochodzenie z królewskiego rodu Dawida, ze względu na rolę proroka i kapłana będącego Sługą Pana, oraz ze względu na bycie Synem Człowieczym. Dla Chrześcijan, to właśnie w Bogoczłowieku Jezusie Chrystusie realizuje się i wypełnia mesjanizm, to On jest Mesjaszem, na którego czekała ludzkość.

W Kościele wczesnochrześcijańskim zauważalna jest pełna triumfu satysfakcja – oczekiwanie zakończyło się, Mesjasz przybył i dokonał tego, co zostało zapowiedziane. Z tego względu brak w tym okresie wskazówek i dążeń do poszukiwania Mesjasza i do tworzenia idei oraz koncepcji mesjańskich.

Nowe koncepcje rodzą się znacznie później i w zupełnie innej sferze – w literaturze i filozofii. Tam rozwinął się nowy model mesjanizmu – mesjanizm świecki, który opierając się na chrześcijańskiej nauce o Mesjaszu, utożsamiał

człowieka, grupę ludzi, bądź też całe narody z Mesjaszem – Jezusem Chrystusem. Losy jednostki, bądź społeczeństwa utożsamiane z ziemskim losem Chrystusa, ukazując podobieństwa, miały nadać ich działaniom mistyczny charakter⁴. Nurt ten rozwijał się w Średniowieczu w Kościele katolickim jako dążenie do naśladowania Chrystusa oraz mistycznego współcierpienia (łac. *compassio*). Element ten, właściwy dla Zachodniej drogi duchowej (od *meditatio* przez *compassio* do *imitatio*)⁵, jest obcy eklezjologii prawosławnej⁶.

Mesjanizm funkcjonuje również jako idea narodowościowa. Chociaż współczesny europejski model narodowościowy, jest owocem Rewolucji Francuskiej i ma zasadniczo zsekularyzowany charakter, posiada również, zaczerpnięte z historii tendencje twierdzeń o specjalnym posłannictwie narodu. W laickich ideach funkcjonuje mesjanizm podkreślający „wybraństwo” nacji na wzór starotestamentowego Narodu Wybranego⁷.

Warto w tym miejscu wskazać na różnice pomiędzy chrześcijańską a świecką koncepcją mesjanizmu. Różnica ta wynika z oczekiwania, z celu dla którego idee te rozwijały się i funkcjonowały w historii. Dla Chrześcijan mesjanizm to przede wszystkim Boża obietnica, która została dana jeszcze w rajskim ogrodzie i która związana była z odkupieńczym dziełem Bogoczłowieka Jezusa Chrystusa. Mesjanizm ten wykracza ponad naród, albowiem Bóg odrzuca starotestamentowy Naród Wybrany powołując nową wspólnotę – wspólnotę wiary. Świecki mesjanizm w pewnym stopniu wypiera się mesjanizmu Jezusa Chrystusa, albowiem uznaje go za niepełny i niewystarczający. Jeśli byłoby inaczej, mesjanizm świecki nie oczekiwałby zmian, nie wzywałby narodów i grup społecznych do wysiłków w celu zrealizowania własnej mesjańskiej idei, opartej o powszechne, publiczne działanie. Mesjanizm narodowy tworzy bowiem zbiorową odpowiedzialność, stawia wspólne cele, określa wspólny system wartości. Mesjanizm wprowadza również, niezgodną z nauką chrześcijańską, zależność od przeszłych pokoleń. Zrodzenie człowieka w określonej grupie etnicznej, z określoną „dziedziczną” kulturą i tradycją, nie stanowi w Kościele wartości. Każdy człowiek winien być traktowany tak samo, niezależnie od narodowości czy pochodzenia społecznego. Potwierdzając krytykę zależności od dziedzictwa pokoleniowego słowa: „*Ojcowie nie poniosą śmierci za winy synów ani synowie za winy swych ojców. Każdy umrze za swój własny grzech*” (Pwt 24, 16), tym samym negatywnie oceniają mesjanizm narodowy, przypisujący określonej społeczności wartości i cechy, których faktycznie nie posiada oraz ukazuje cel, zdefiniowany dla jednostek stanowiących organizm Kościoła, nie zaś dla ludzi wybranych „uwarunkowaniami genetycznymi”⁸.

Badania naukowe⁹ stwierdzają, że współczesne idee narodowe, oprócz dziedzictwa kultury porewolucyjnej Europy, opierają się również na żydowskich ideach narodowościowych jak i innych narodów Bliskiego Wschodu. Usprawiedliwia to istnienie w ideologiach współczesnych społeczności elementów mistycznych: mesjanizmu, idei Bożego wybraństwa. Podobną drogą – poprzez wiernych, przynależących do określonych nacji, idee narodowościowe wkraczają do Kościoła. Rodzi to zauważalne przewartościowanie Kościoła od wymiaru uniwersalnego, powszechnego i ekumenicznego, do roli religii pojedynczych nacji. Proces ten, analizowany przez Paschalis Kitromilidesa, określany jest przez niego, jako „*zagrożenie integralności wspólnoty chrześcijańskiej*”¹⁰.

Powiązanie państwa z Kościołem na przestrzeni dziejów prowadziło do tworzenia pewnych stereotypów, pewnych idei wiążących władzę państwową z wiarą chrześcijańską. Narodowość rozumianą jako przynależność państwową zaangażowano w nauczanie Kościoła. Z czasem, ten swego rodzaju synkretyzm ewaluował w idee mesjańskie, czyli w ideologię wyższości i wybraństwa.

Mesjanizm w Kościele jest efektem wzajemnego współistnienia religii i nacji. Źródła mesjanizmu możemy, doszukiwać się w znamienym wpływie Chrześcijaństwa na narody średniowiecznej Europy¹¹. Moment początkowy, sytuujący powstawanie idei mesjańskiej, nie jest przypadkowy – wczesne średniowiecze ukazuje nam proces tworzenia się nowych państw, ich konsolidację i walkę o tożsamość. Ugruntowanie średniowiecznych narodów zazwyczaj realizowało się wokół religii. S. Reynolds, badająca mitologię narodów, stwierdza, iż w średniowiecznej Europie, wiele z tych mitologii tworzonych było na chrześcijańskim fundamencie¹². „*Frankońska Tablica Narodów*”, której początki sięgają VI wieku, ukazuje starania Bizancjum o określenie biblijnej genealogii narodów. Przypisuje ona wszystkim „barbarzyńskim” ludom pochodzenie od Maniego i jego synów¹³. „*Frankońska Tablica...*” przedstawia starania sklasyfikowania narodów oraz ukazania ich wspólnego pnia. W rzeczywistości odpowiada ona również za powstanie mitologii tychże narodów, w której to ważnym elementem było nawiązanie do starotestamentowej nacji¹⁴.

Współcześnie, te „biblijne genealogie” wydają się być naiwne, aczkolwiek cementowały one średniowieczne narody, centralizowały je wokół Chrześcijaństwa i nadawały im swoiste duchowe powołanie. Następnym krokiem w tworzeniu idei narodowej był już mesjanizm narodowy. Skoro bowiem naród posiadał wyjątkowe korzenie, związane z dziejami Narodu Wybranego, sam w pewien sposób, stawał się narodem o szczególnym powołaniu. Średniowieczne narody rozpoczęły szukanie swych mistycznych

celów. W ten sposób, przy wydatnym zaangażowaniu Kościoła, kreował się mesjanizm narodowy. Idea wybraństwa i specjalnego posłannictwa, cementująca naród, oddziaływała również na Kościół. Wiążąc się z narodem, Kościół przejmował i adaptował mesjańskie idee. W ten sposób rodził się mesjanizm religijny, w którym narodom wyznaczano misję szerzenia wiary, rozwijania Kościoła i troski o własną religię. I właśnie na tym – „religijnym mesjanizmie”, skupię się w dalszej części rozdziału.

Mesjanizm funkcjonujący w Prawosławiu, wiąże religię z „daną Bogiem narodową misją, realizującą się w okresie konfrontacji z narodami ościennymi wyznającymi inną religię. Konsekwencją narodowo-religijnego mesjanizmu jest przewartościowanie relacji pomiędzy świadomością narodową a określoną religią oraz zmuszeniem władzy państwowej do relacji z określonymi organizacjami religijnymi występującymi [w imieniu] grup etnicznych”¹⁵. Mesjanizm zmienia funkcję Kościoła instytucjonalizując i podporządkowując Go określonej grupie narodowościowej. Zawsze ogranicza on Kościół, zawężając jego granice do mniejszej lub większej grupy. Różne idee mesjańskie redukowały Prawosławie, bądź do wąskiej grupy etnicznej, bądź do większej wspólnoty narodowej, czasem też określały bardziej uniwersalny charakter swego mesjanizmu, aczkolwiek wszystkie one zawężyły granice Kościoła i ograniczały jego powołanie do głoszenia Słowa Bożego.

Idea mesjanistyczna ogranicza działanie mocy Bożej jedynie do wybranego narodu – narodu szczególnego¹⁶. Inne narody, zgodnie z tą ideą, są gorsze, lub wręcz wrogie dla „wybranego narodu”¹⁷. Prowadzi to do ksenofobii, zamknięcia się, izolacjonizmu jednego „szczególnego” narodu.

Idee mesjańskie rozwijały się w wielu Kościołach lokalnych. Każdy naród posiadał swą mitologiczną historię i szczytny, wyidealizowany, cel. Cele te, określające los narodu i jego „powołanie”, często przenikały w organizm Kościoła lokalnego, by stać się „naturalną, prawosławną koncepcją”. W historii Kościoła możemy wymienić wiele idei o charakterze mesjańskim, począwszy od wczesnochrześcijańskiego chiliaizmu, rozwijanego przez Greków jako idea ostatniego imperatora Bizancjum¹⁸, poprzez idee syryjskie¹⁹, Wielkiej Grecji, Wielkiej Serbii²⁰, po idee Moskwy – Trzeciego Rzymu.

Kosowski testament księcia Łazarza

W historii Kościoła prawosławnego w Serbii do roli idei mesjańskiej pretendują dwie koncepcje: idea Wielkiej Serbii oraz tzw. kosowski testament (kosovski zavet). Pierwsza oscylowała wokół dwóch marzeń – odzyskania niepodległości i swobodnego wyznawania Prawosławia. Zbudowana na autorytecie św. Sawy Serbskiego, idea ta

łączyła cel narodowy i religijny. Owa symbioza uzyskała swoją tożsamość w stwierdzeniu: „Za krzyż i za wolność” – słynne serbskie „За крст частни и слободу златну”²¹. Druga idea ukazuje priorytety życia człowieka wierzącego. W obliczu przeważającej potęgi islamskich najeźdźców, św. Łazarz ponad ziemskie królestwo przedkłada królestwo niebiańskie.

Pierwszą ideę możemy nazwać ideą mesjańską, ze względu na utożsamienie religii i narodu oraz jego przewartościowanie i uczynienie go źródłem odkupienia i jednoczesnym realizatorem odkupieńczej misji.

Druga idea, kosowski testament księcia Łazarza, może i powinien zostać nazwany mesjańską ideą z nieco innego powodu. Testament księcia Łazarza wskazuje na prawdziwe powołanie człowieka – dążenie do zbawienia, przy czym powołanie to należy rozumieć jako indywidualne, nie grupowe. Wskazane elementy odróżniają tą ideę od wszystkich innych, które w Prawosławiu są określane jako idee mesjańskie. Jednak to w tej koncepcji – osobistego wyboru spokoju na ziemi czy szczęścia w niebiosach, kryje się ewangeliczna nauka. Jako jedna spośród wielu innych przyzywa ona do podążania za głosem wiary, głosem sumienia unikając przy tym narzucania swej woli innym.

Kosowski mit rozbudował testament księcia Łazarza o szereg dodatkowych elementów. W krótkim czasie historia bitwy na Kosowym Polu i decyzji świętego księcia została uzupełniona o hagiograficzne opisy, które porównały wybór i ofiarę św. Łazarza z ofiarą Zbawiciela. W poemacie „Wieczera w Kruszewcu” pojawia się opis wieczoru poprzedzającego bitwę, będący nawiązaniem do Mistycznej Wieczery Jezusa Chrystusa z uczniami. Serbski władca zebrał na wieczery możnowładców, dowódców wojsk serbskich prowincji. Wszyscy zasiedli przy stole wokół księcia, który wznosił puchar ku czci obecnego tam kapitana Milosza Obilicia. W paraleli do Mistycznej Wieczery Zbawiciela, Milosz staje się Judaszem. Łazarz, wiedząc o planowanej zdradzie stwierdza to publicznie, nazywając Milosza zdrajcą²². Scena wieczery, jednoznacznie odwołująca się do nowotestamentowej Mistycznej Wieczery (m.in. poprzez liczbę dwunastu wojewodów, postną strawę i wspólne spożywanie chleba i wina), ukazuje księcia jako dobrego władcę, który jednak nad doczesne dobro narodu przedkłada zbawienie i życie wieczne. W bitwie św. Łazarz ginie. Ginie również Milosz Obilic, który śmiałym podstępem pragnął pokonać wroga. W czasie bitwy rodzi się za to nowa serbska idea – idea ukryta w testamencie Łazarza, w wyborze zbawienia ponad doczesność, w wyborze Boga ponad i przed ludzką potęgą. Rodzi się mesjańska koncepcja, która oparta o biblijną naukę jednoznacznie wskazuje na człowieka, jako na tego, który ma zdobyć królestwo niebiańskie, jest do tego powołany i który żyje między

blźniami, ma się troszczyć o nich i bronić ich. Zbawia się on nie dzięki przynależności do określonego narodu, lecz dzięki decyzji którą podejmuje.

W XXI w. Graczanicy, kilka kilometrów od Gazimestanu, pomnika-świątyni na Kosowym Polu, współcześni Serbowie kontynuują kosowską ideę św. Łazarza, dopisując kolejne rozdziały do jego duchowego testamentu. W bezpośredniej rozmowie usłyszałem: „bitwa na Kosowym Polu nie skończyła się w 1389 roku śmiercią księcia Łazarza. Łazarz tę bitwę wygrał. Dla niego *Vidovdan* był zwycięstwem nad ziemskimi pokusami. Wojna trwa jednak nadal. Następne pokolenia Serbów stają przed wyborem drogi – ku królestwu ziemskiemu czy raczej niebiańskiemu. Tylko idąc w ślad za świętym księciem Łazarzem można wygrać, tylko wtedy bitwa zakończy się zwycięstwem”.

Porównując istniejące idee mesjańskie z nauczaniem Kościoła prawosławnego opartym o słowa Zbawiciela Jezusa Chrystusa, powinniśmy stwierdzić, że świeckie i narodowe idee nie mogą być określane jako idee chrześcijańskie. Podstawą dla takiego stwierdzenia są następujące fakty:

– świecki mesjanizm oczekuje zwycięzcy, podczas gdy Mesjasz stał się ofiarą odkupieńczą,

– świecki mesjanizm wskazuje drogę apoteozy, podczas gdy Mesjasz zstąpił drogą teofanii,

– świecki mesjanizm opiera się na prawie, podczas gdy już w słowach proroka Jeremiasza (Jer 31, 31-34) zauważalne jest ustępstwo prawa przed Mesjaszem,

– świecki mesjanizm koncentruje się na świecie doczesnym, podczas gdy Mesjasz wzywa ludzi do wstąpienia w czasy ostateczne i wejścia w wieczność,

– świecki mesjanizm jest partykularny, podczas gdy Mesjasz głosił uniwersalizm²³.

Jak widzimy, dla nauczania Kościoła chrześcijańskiego świeckie i narodowe idee mesjańskie nie mają teologicznego, kanonicznego znaczenia. Idee istniejące w sferze kultury chrześcijańskiej szczególnie te, które związane są z lokalnymi Kościołami prawosławnymi, niosą w sobie jednak moralne wartości, oparte na Ewangelii i Świętej Tradycji, mogą one stać się duchowymi inspiracjami dla Chryścjan. Wśród tych idei nauka, przekazana przez św. księcia Łazarza, stanowi przykład chrześcijańskiej duchowości, wykraczającej poza doczesność, której przeciwstawia wieczność i trwa w nadziei na Boże miłosierdzie i Bożą akceptację tych, którzy do Niego zmierzają.

Przypisy:

¹ Zob. prorocstwo Natana: 2 Sm 7, 1-16: „Kiedy wypełnią się twoje dni [króla Dawida przyp. mój] i spocznieś obok swych przodków, wtedy wzbudzę po tobie potomka twojego, który wyjdzie z twoich wnętrzności, i utwierdzi jego królestwo. On zbuduje dom imieniu memu, a Ja utwierdzę tron jego królestwa na wieki. Ja będę mu ojcem, a on będzie Mi synem, a jeżeli zawini, będę go karcil różgą ludzi i ciosami synów ludzkich. Lecz nie cofnę od niego mojej życzliwości, jak ja cofnąłem od Saula, twego poprzednika, którego opuściłem. Przede Mną dom twój i twoje królestwo będzie trwać na wieki. Twój tron będzie utwierdzony na wieki.” (wersety 12-16).

² Zob. Алексеев А. А., проф., *Мессиянская эсхатология в междузаветный период и в Новом Завете*, w: *Богословская Конференция Русской Православной церкви - Эсхатологическое учение Церкви*, [online] *Синодальная Богословская Комиссия* [dostęp 10.05.2007] Dostępny w Internecie: <http://theolcom.ru/doc/day2.sect1.02.Alexeev.pdf>, s. 2.

³ Tamże, s. 4.

⁴ Por. m.in. mesjanizm polski – utożsamianie losów narodu z męką Chrystusa – III część *Dziadów* A. Mickiewicza.

⁵ Zob. Elżanowska M., *Władysław z Gielniowa - poeta polskiego średniowiecza*, w: *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski, J. Pelc, Lublin 1994, s. 144-147.

⁶ O prawosławnym rozumieniu *compassio* zob. *Наука или мистика?*, w: Осипов Алексей Ильич, проф., *Путь разума в поисках истины*, Москва 2002, IV, 3.

⁷ *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, praca zbiorowa pod red. John Hutchinson, Anthony D. Smith, Taylor & Francis Group, London & New York 2002, t. II, s. 437.

⁸ Zob. komentarz bpa Nikodema na 8 kanon św. Nikifora Wyznawcy, w: *Никодим (Милаш), бр., Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского, т. 2*, СПб. 1912, s. 383.

⁹ Zob. teorie Stevena Grosby'ego, Adriana Hastingsa, Anthony'ego Smitha, w: *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, dz. cyt., s. 437.

¹⁰ Tamże, s. 438.

¹¹ Reynolds Susan, *Medieval origins gentium and the community of the realm*, w: *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, dz. cyt., s. 539.

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 538.

¹⁴ „*Frankońska Tablica...*” ukazuje biblijne korzenie narodów, tym samym podkreślając ich związek z Izraelem, tj. Narodem Wybranym. Nawiązanie do biblijnych korzeni wplata w mitologię narodów wątek mistyczny – najczęściej związany z Chrześcijaństwem mesjanizm. Dla przykładu Izydor z Sewilli propaguje powyższą ideę, rozwijając genealogię narodów i umiejscawiając korzeń wszystkich narodów europejskich jako przodków Jafeta, syna Noego. Działanie Izydora skoncentrowane były już jednak na tworzeniu mitu własnego narodu, Gotów, których z dumą określa jako dziedziców Magoga, syna Jafeta. Jedynie Szkoci, tworząc mityczną genealogię, pozornie zerwali z biblijnym protoplastą narodu, umiejscawiając źródło nacji w Egipcie, w postaci Skoty – córki Faraona. Skota jest jednak bardziej znana ze swych związków z Izraelem, niż Egiptem – to ona odnalazła małego Mojżesza i zaopiekowała się nim.

Zob. Reynolds Susan, dz. cyt., s. 539.

Por. również symboliczną mapę świata Izydora z Sewilli ukazującą pochodzenie wszystkich narodów świata od synów Noego (narodów europejskich od Jafeta, afrykańskich – od Hama i azjatyckich od Sema) – tzw. mapa T-O: *Etymologiae of Isidorus*, 1472, [online] *Fundation of Western European Cartography In Texas Collection* [dostęp 14.02.2007] Dostępny w Internecie: http://libraries.uta.edu/SpecColl/Exhibits/weuromaps/text_tmsl-T-O-map.htm.

¹⁵ Ramet Pedro, dz. cyt., s. 7; cyt. za: dr Sanderson Charles Wegener, dz. cyt., s. 15.

¹⁶ Zob. Зернов Н., *Москва – Третий Рим*, w: *Путь* nr 51 1936, s. 11.

¹⁷ Zob. Зызыкин Михаил В., проф., *Философия власти в свете христианской социологии*, w: *Elpis*, 7:1933, zeszyt 2, Warszawa 1933, s. 68-69.

¹⁸ W wypadku Greków, możemy mówić o greckiej narodowej eschatologii – gr. *Chrysmologii*; tj. nauczaniu o czasach ostatecznych, w których aktywną rolę odegra zarówno Grecja, jak też ostatni grecki władca. Zob. Дионисий (Шленов), иером., *Греческая народная эсхатология*.

Образ последнего царя, w: *Богословская Конференция Русской Православной церкви - Эсхатологическое учение Церкви*, Москва 2005, [online] *Синодальная Богословская Комиссия* [dostęp 10.05.2007] Dostępny w Internecie: <http://theolcom.ru/doc/day2.sect3.03.Shlenov.pdf>, s. 2 – 3.

¹⁹ Mesjańskie oczekiwania syryjskich Chrześcijań, znajdujących się pod władzą Arabów, zostały przedstawione w „Objawieniu” Metodego Patarskiego. Mesjanizm syryjski, powołując się na proroctwo króla Da-

wida (Ps 67, 32), głosił nadejście niezależnego etiopskiego króla, który wyzwoli Chrześcijań. Zob. Дионисий (Шленов), hierom., dz. cyt., s. 4

²⁰ Николай (Велимирович), свят., dz. cyt., s. 57-58; 66-71.

²¹ Николай (Велимирович), свят., dz. cyt., s. 66-71.

²² „Wypiję za czcigodnego Kapitana Milosza. Tak! Za Milosza – za nikogo więcej. Tylko za zdrowie Milosza Obilicia. Zdrowie mój kuzynie! Przyjacielu mój i zdrajco mój! Pierwszy z moich przyjaciół – ostatecznie mój zdrajco. Jutro zdradzisz mnie na polu Kosowa” – poemat „Wieczera w Kruszewcu” tłum. własne.

Rev. Marek Ławreszuk

The Messianistic Idea in the Orthodox Church. Messianism in the testament of Saint Prince Lazarus

Summary

In this text we will try to discuss the concept of the messianistic ideas in Orthodoxy. Among the existing ideas, we will focus our attention on the ideas associated with the testament of Saint Prince Lazarus. The present text will allow us to note the similarities connecting Kosovo testament with the Messianic ideas, and shows the significant differences between them. The text will show Kosovo testament in the spirit of Orthodox theology and spirituality. Teaching, which gave Saint Prince Lazarus is an example of Christian spirituality that goes beyond the temporality and carries moral values based on the Holy Gospel and Holy Tradition.

Bibliografia

Etymologiae of Isidorus, 1472, [online] *Foundation of Western European Cartography In Texas Collection* [dostęp 14.05.2013] Dostępny w Internecie: http://libraries.uta.edu/SpecColl/Exhibits/weuomaps/text_tms1-T-O-map.htm.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia, wyd. IV, Wydawnictwo Pallottinum 2003.

Pravoslavnaja enciklopedija, Cerkovno nauchnyj centr RPC ‘Pravoslavnaja enciklopedija’, Moskwa 2000-.

Алексеев А. А., проф., *Мессиянская эсхатология в междузаветный период и в Новом Завете*, w: *Богословская Конференция Русской Православной церкви – Эсхатологическое учение Церкви*, [online] *Синодальная Богословская Комиссия* [dostęp 11.06.2013] Internet: <http://theolcom.ru/doc/day2.sect1.02.Alexeev.pdf>.

Elżanowska M., *Władysław z Gielniowa - poeta polskiego średniowiecza*, w: *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski, J. Pelc, Lublin 1994, s. 144-147.

Никодим (Милаш), бр, *Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского*, t. 2, СПб. 1912.

Nationalism: Critical Concepts in Political Science, praca zbiorowa pod red. John Hutchinson, Anthony D. Smith, Taylor & Francis Group, London & New York 2002.

Осипов Алексей Ильич, проф., *Путь разума в поисках истины*, Москва 2002.

Reynolds Susan, *Medieval origins gentium and the community of the realm*, w: *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, praca zbiorowa pod red. John Hutchinson, Anthony D. Smith, Taylor & Francis Group, London & New York 2002, s. 530-541.

Дионисий (Шленов), hierom., *Греческая народная эсхатология: Образ последнего царя*, w: *Богословская Конференция Русской Православной церкви - Эсхатологическое учение Церкви*, Москва 2005, [online] *Синодальная Богословская Комиссия* [dostęp 10.05.2013] Dostępny w Internecie: <http://theolcom.ru/doc/day2.sect3.03.Shlenov.pdf>.

Зернов Н., *Москва – Третий Рим*, w: *Путь* nr 51 1936, s. 3-18.

Зызыкин Михаил В., prof., *Философия власти в свете христианской социологии*, w: *Elpis*, 7:1933, zeszyt 2, Warszawa 1933, s. 55-74.

Rozmiar artykułu 0,8 arkusza wydawniczego